

УДК 340.134:341.645

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.64>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЛЕВАНТНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Соколенко О.Л.,

декан юридичного факультету

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара,

доктор юридичних наук, професор

ORCID: 0000-0002-1455-5192

Соколенко О.Л. Забезпечення релевантного застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя.

У статті розкрито особливості забезпечення релевантного застосування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) під час здійснення правосуддя в Україні. Підкреслено, що ефективне використання правових позицій ЄСПЛ є важливою умовою гармонізації національної судової практики з європейськими стандартами прав людини та забезпечення належного рівня правового захисту.

Попри те, що позиції ЄСПЛ офіційно визнаються джерелом права в Україні, їх практичне застосування залишається неефективним і непослідовним. Причинами цього є низка правових, організаційних, інституційних, технологічних і методичних проблем, які разом спричиняють фактичне нівелювання рішень Суду у вітчизняному правозастосуванні.

Одним із наслідків є нерелевантне застосування рішень ЄСПЛ при ухваленні судових рішень. Це проявляється у формальному посиланні на рішення без глибокого аналізу їх змісту, встановлення аналогії з конкретною справою чи врахування специфіки правового питання.

У статті наголошується, що прецеденти ЄСПЛ повинні застосовуватись релевантно – з урахуванням обставин справи, правової подібності й розвитку тлумачення положень Конвенції. Інакше це не лише спричиняє юридичні помилки, а й підриває довіру до національного судочинства та авторитету ЄСПЛ.

Релевантність застосування практики Суду залишається однією з ключових проблем правозастосування. Судді інколи обирають рішення, не пов'язані з юридичною природою спору, що свідчить про недостатню методичну підготовку та відсутність єдиних стандартів.

Обґрунтовано, що використання практики ЄСПЛ є виправданим лише за умови її свідомого, критичного відбору з урахуванням усіх релевантних критеріїв. Формальне цитування без зв'язку з обставинами справи не відповідає ані духу Конвенції, ані принципам правосуддя.

Таким чином, наголошується на необхідності посилення якості судових рішень шляхом впровадження методичних підходів до релевантного аналізу практики ЄСПЛ, вдосконалення навчання суддів, створення єдиних рекомендацій або стандартів щодо використання прецедентної практики, а також підвищення ролі правових висновків Верховного Суду як координуючої інституції в цьому процесі.

Ключові слова: ЄКПЛ, ЄСПЛ, релевантна практика ЄСПЛ, правові позиції ЄСПЛ, джерело права, судовий прецедент, правозастосування, правосуддя, верховенство права.

Sokolenko O.L. Ensuring the relevant application of the practice of the European Court of Human Rights during the administration of justice.

The article reveals the features of ensuring the relevant application of the practice of the European Court of Human Rights (ECHR) in the administration of justice in Ukraine. It is emphasized that the effective use of the legal positions of the ECHR is an important condition for harmonizing national judicial practice with European human rights standards and ensuring an adequate level of legal protection.

Despite the fact that the positions of the ECHR are officially recognized as a source of law in Ukraine, their practical application remains ineffective and inconsistent. The reasons for this are several legal, organizational, institutional, technological, and methodological problems, which together lead to the de facto leveling of the Court's decisions in domestic law enforcement.

One consequence is the irrelevant application of ECHR decisions in judicial decisions. This is manifested in the formal reference to decisions without a deep analysis of their content, establishing an analogy with a specific case, or taking into account the specifics of the legal issue.

The article emphasizes that the ECHR precedents must be applied in a relevant manner – taking into account the circumstances of the case, legal similarities, and the development of the interpretation of the provisions of the Convention. Otherwise, this not only causes legal errors but also undermines confidence in the national judiciary and the authority of the ECHR.

The relevance of the Court's case law remains a key problem in the application of the law. Judges sometimes choose decisions that are not related to the legal nature of the dispute, which indicates insufficient methodological training and the absence of uniform standards.

It is argued that the use of the ECHR case law is justified only if it is consciously and critically selected, taking into account all relevant criteria. Formal citation without connection to the circumstances of the case does not correspond to either the spirit of the Convention or the principles of justice.

Thus, the need to strengthen the quality of judicial decisions is emphasized by introducing methodological approaches to the relevant analysis of the ECHR practice, improving the training of judges, creating uniform recommendations or standards for the use of case law, and enhancing the role of the legal opinions of the Supreme Court as a coordinating institution in this process.

Key words: ECHR, ECHR, relevant practice of the ECHR, legal positions of the ECHR, source of law, judicial precedent, law enforcement, justice, rule of law.

Постановка проблеми. Використання практики ЄСПЛ як джерела права у процесі здійснення правосуддя сприяє забезпеченню відповідності підходів українських судів до захисту прав людини положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ). Таке застосування повинно відбуватись релевантно – з урахуванням фактичних обставин конкретної справи, подібності правових питань та еволюції тлумачення Конвенції в практиці Суду. Обґрунтований вибір релевантних рішень ЄСПЛ є не лише професійним обов'язком судді, а й важливим інструментом інтеграції національного правосуддя до європейського правового простору.

Разом з тим, проблема правильного та доречного застосування правових позицій ЄСПЛ залишається однією з найактуальніших у сучасній судовій практиці України в контексті реалізації положень ЄКПЛ.

Не сприяє вирішенню цієї проблеми відсутність єдиних вимог і критеріїв застосування практики ЄСПЛ, зокрема в частині оцінки їх релевантності.

Метою дослідження є розкриття особливостей забезпечення релевантного застосування практики ЄСПЛ людини під час здійснення правосуддя.

Стан опрацювання проблематики показує, що тематика релевантного застосування практики ЄСПЛ отримала фрагментарне розкриття у вітчизняній правничій літературі.

Окремі аспекти цього питання розкриті у працях таких дослідників, як: Л. Адашис, Р. Бабанли, О. Буткевич, М. Буроменський, О. Гаврилюк, П. Євграфов, А. Лисак, П. Пушкар, А. Селіванов, О. Сердюк, В. Тихий, М. Шумило, А. Янчук та ін. При цьому, відсутні комплексні наукові праці, присвячені релевантності застосування практики ЄСПЛ, що і обумовило актуальність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 9 Конституції України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення ЄСПЛ є частиною національного законодавства та мають застосовуватися судами України як джерело права.

В умовах сьогодення рішення ЄСПЛ становлять принаймні доктринальне джерело для більшості країн Ради Європи. З огляду на авторитетність рішень ЄСПЛ, вони дедалі частіше стають підґрунтям для прийняття рішень іншими судовими інстанціями й навіть судами країн – не членів Ради Європи. Непоодинокими є випадки звернення до рішень ЄСПЛ, зокрема Федеральним судом США для мотивації своїх рішень [1, с. 13]. Практика застосування рішень ЄСПЛ українськими судами потребує системного переосмислення та концептуального врегулювання.

Хоч на сьогодні правові позиції ЄСПЛ виступають джерелом права, їх застосування неефективне, неповне, вибіркове та непослідовне. Існує низка правових, організаційних, інституційних, технологічних та методичних проблем, які обумовили ситуацію, що практика ЄСПЛ фактично нівельюється в процесі здійснення правосуддя. Одним із їх наслідків є нерелевантне застосування рішень ЄСПЛ під час ухвалення судових рішень.

Термін «релевантний» (від англ. relevance) походить із digital-сфери і означає:

міру відповідності отриманого результату бажаному [2];

якість чи стан того, що має значення або важливість для конкретної ситуації чи питання [3].

Поняття «релевантний» застосовується для позначення відповідності, доречності чогось.

Саме доречність вибору та застосування рішень ЄСПЛ у процесі судового правозастосування є актуальною і недостатньо вивченою та розкритою в наукових працях темою.

Важливо окреслити в чому саме проявляється нерелевантне застосування практики ЄСПЛ.

Нерелевантне застосування правових позицій ЄСПЛ має місце тоді, коли суддя обирає правову позицію Суду, що не відповідає юридичним та/чи фактичним обставинам справи, яку він розглядає.

Інколи це виявляється у використанні цитат із рішень ЄСПЛ, які були сформульовані ЄСПЛ за принципово інших обставин або таких, які обґрунтовують інші правові висновки, яких досяг Суд. Це посилання на рішення ЄСПЛ без контексту самої норми ЄКПЛ, яка має застосовуватися, або без самого фактичного контексту рішення. Довільне трактування таких цитат, які іноді не відображають саму правову позицію ЄСПЛ, закріплену у справі, досить часто має місце навіть без ознайомлення з повним текстом рішення ЄСПЛ. Таке застосування практики ЄСПЛ може призводити до того, що певна правова проблема хоча наче й вирішується відповідно до загальноновизнаних стандартів практики ЄСПЛ, однак насправді не враховуватиме цілком протилежну ситуацію. Загальний підхід, який використовує ЄСПЛ через методологію застосування класичного прецеденту, вимагає застосування практики ЄСПЛ через схожість фактів, скарг або юридичних висновків, і «ідеальна релевантність» може бути побудована саме на цих трьох підставах. [4]. Застосування нерелевантних рішень відбувається на рівні кожної інстанції та незалежно від спеціалізації суддів та категорій справ.

А. Лисак, досліджуючи проблеми застосування національними судами практики ЄСПЛ щодо принципу верховенства права у кримінально-правовому аспекті, зазначає, що судді додають до тексту своїх рішень узагальнені позиції ЄСПЛ стосовно верховенства права з огляду на їх універсальність під кожен випадок, а не через обґрунтовану необхідність або релевантність у конкретній справі. Наслідком цього є:

- підрив в правничому середовищі авторитету практики ЄСПЛ: якщо судді не враховують контекст і не аналізують рішення ЄСПЛ у конкретному контексті, а лише формально згадують їх у своїх рішеннях для імітації обізнаності з міжнародною судовою практикою про принцип верховенства права, чому це мають робити представники всіх інших юридичних професій;

- погіршення ставлення до принципу верховенства права, який починає розглядатись правниками як щось формальне та теоретичне;

- негативний вплив на образ України на міжнародній арені;

- зниження довіри до судів з боку населення [5, с. 267].

Отже, зрозуміло що проблематика нерелевантного застосування рішень ЄСПЛ є не поверхневою, а більш глибокою і системною.

А. Янчук, досліджуючи практику ЄСПЛ як джерело права при вирішенні сімейних спорів, зауважує, що в непоодиноких випадках суди формально зазначають рішення ЄСПЛ аби уникнути належного обґрунтування, що в подальшому призводить до звернення в ЄСПЛ, і як наслідок констатації факту порушення Конвенції. Наприклад, рішення ЄСПЛ від 30.11.2017 у справі «Странд Лоббен та інші проти Норвегії» за період з 01.01.2022 по 12.09.2023 згадується в Єдиному державному реєстрі судових рішень 18 разів. При цьому, обґрунтовуючи зміст судових рішень, судді формально згадують базові положення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, залишаючи поза увагою необхідність їх обґрунтування в контексті конкретної сімейної справи. Проблемним залишається питання поверхневого ознайомлення суддів національних судів з новими рішеннями ЄСПЛ, яке обмежується лише вивченням їх стислого змісту [6, с. 25].

Формальний підхід національних судів під час розгляду справ, у яких особа посилається на практику ЄСПЛ і/або ЄКПЛ, а також фактичне тлумачення відповідними судовими органами окремих рішень призводить до повторних звернень громадян до ЄСПЛ часто з позитивним результатом розгляду таких скарг [7, с. 151]. Такі ситуації повторно підривають довіру до судової влади України не тільки громадян, а й міжнародного співтовариства.

О. Сердюк узагальнює, що рідкісними є ситуації, коли посилання на практику ЄСПЛ є результатом самостійного та обумовленого обставинами конкретної справи вибору судді а не використанням чи то правової позиції вищого суду, чи то рішень своїх колег. Відсутність позиції вищих судів щодо можливості застосування практики ЄСПЛ при постійному «нагадуванні про необхідність посилання на Конвенцію» мотивує суддів на декларативне чи формальне посилання на Конвенцію та практику ЄСПЛ. Досить часто «шаблонне чи стандартне» посилання суддів на практику ЄСПЛ відбувається без розуміння контексту, в якому таке посилання українських суддів було зроблено первісно, що стає підставою для абсолютизації чи універсалізації правової позиції ЄСПЛ в конкретному рішенні [8, с. 20]. Отже, існує низка проявів нерелевантного застосування практики ЄСПЛ, однак всі вони зводяться до того, що вибір правової позиції суддею здійснюється формально, без урахування відповідних критеріїв.

Досліджуючи правові позиції ВСУ М. Шумило зауважує, що їх релевантність можна оцінити за двома критеріями:

чи ці відносини подібні (ця позиція є застосовуваною до цього спору);

чи є ця правова позиція ВСУ чинною (поширюється/зберігає юридичну силу на спірні відносини) [9, с. 50].

Р. Бабанли до критеріїв релевантності застосування практики ЄСПЛ відносить:

схожість обставин (*mutatis mutandis*);

відсутність обставин, які принципово відрізняють одну справу від іншої;

національне законодавство, з урахуванням якого ЄСПЛ приймає рішення [10].

ЄСПЛ досить часто використовує схожість правових систем, правових інститутів матеріально-го або процесуального права чи схожість правового регулювання в ситуаціях, коли йдеться про застосування подібного рішення [4]. М. Буроменський та О. Сердюк критеріями обґрунтованості посилань на ЄКПЛ та практику ЄСПЛ визнають наступні:

предмет конвенційних норм відповідає природі відносин у конкретній ситуації судового розгляду;

релевантні обставини справи;

недопущення перекручування змісту конвенційних норм;

стан законодавства щодо певної ситуації дозволяє та/або потребує застосування конвенційних положень [11, с. 21].

Отже, схожість юридичних і фактичних обставин справи, а також відсутність перешкод є ключовим критерієм вибору рішення ЄСПЛ для його подальшого застосування.

Щодо відповідності юридичних обставин справи, суддям слід бути уважними до різниці національних підходів правового врегулювання сфери, в якій виник спір.

П. Євграфов та В. Тихий обґрунтовують, що правові позиції ЄСПЛ треба застосовувати разом із відповідними нормами конституцій держав-учасниць. У зв'язку з тим, що права і свободи людини є основою конституцій, а кожна з них є єдиним цілим, правотлумачення ЄСПЛ мають застосовуватись при тлумаченні й інших конституційних положень. Практика ЄСПЛ враховується і при тлумаченні законів держав-учасниць, адже вони, як й інші нормативно-правові акти, приймаються на основі конституцій і повинні їм відповідати [12, с. 83]. Необхідно також зважати на національне законодавство, яке бралось до уваги при вирішенні цієї справи судом. Якщо законодавство України інакше регламентує певні правовідносини, ніж законодавство тієї держави, щодо якої постановлено рішення, потрібно оцінювати, чи не може така відмінність мати суттєве значення та чи не може вона в перспективі призвести до формування іншого підходу до вирішення цієї справи судом [4]. Потребує додаткового з'ясування доцільність використання практики ЄСПЛ у випадках, коли національний закон дає чітку та однозначну позицію [8, с. 20]. Якщо чинне законодавство достатньо чітко встановлює певне правило, підтверджувати його правовою позицією ЄСПЛ також не буде виправдано.

Р. Бабанли та П. Пушкар звертають увагу:

на схожість фактичних обставин конкретних справ (потрібно обов'язково досліджувати факти, при яких ЄСПЛ її було сформульовано. Відповідні обставини повинні мати принципову схожість та не мати принципових відмінностей та розбіжностей з фактами конкретної справи);

на урахуванням відповідних відмінностей;

на контекст посилання, а саме на те, яким саме чином посилається на рішення ЄСПЛ в своєму рішенні – чи таке посилання робиться для прикладу, чи воно є прямим чи опосередкованим, чи це посилання стосується загальних принципів тлумачення відповідного положення Конвенції) [4].

Слід враховувати, що фактичні обставини справи повинні бути принципово схожими. Вони стосуються того, яке право та у який спосіб воно було порушено, характеру потерпілої особи тощо.

В контексті вивчення принципу релевантності застосування рішень ЄСПЛ слід навести позицію. А. Селіванова, який зазначає, що «створюване ЄСПЛ право є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип «*ratio decidendi*» («підстава для вирішення»)), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн – учасниць Конвенції» [13, с. 2]. Проблема застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ на рівні національного правопорядку пов'язана з необхідністю не просто знати окремі рішення ЄСПЛ, а й орієнтуватися у конвенційній системі захисту прав людини, ефективно оперувати понятійним апаратом та бути обізнаним з основними концепціями, принципами тлумачення Конвенції з урахуванням всього масиву практики ЄСПЛ. Таким чином, ключовою у цьому контексті є проблема доступності прецедентної практики ЄСПЛ та виховання культури її застосування, що нині є досить актуальним у нашій державі [14, с. 233]. Відсутність глибоких знань і навичок українських суддів щодо роботи з судовими прецедентами, зокрема з *ratio decidendi* є першопричиною виникнення системної проблеми нерелевантного застосування рішень ЄСПЛ.

Специфікою судового правозастосування в українських реаліях є тяжіння до слідування формальним правилам та стандартам, узагальненій судовій практиці. Відсутність офіційної методики

застосування практики ЄСПЛ є стримуючим фактором активного використання правових позицій ЄСПЛ в правозастосовній діяльності суду [15; 16; 17]. Аналіз та вибір необхідного рішення ЄСПЛ під час здійснення правосуддя є інтелектуальним, творчим процесом, що потребує мотивації та зацікавленості судді. Саме в цьому аспекті варто удосконалювати правову політику щодо розширення сприйняття практики ЄСПЛ українськими судами.

Висновки. Релевантне застосування практики ЄСПЛ передбачає правильний, відповідний, дочерний та обґрунтований вибір і використання конкретних рішень і правових позицій Суду під час здійснення національного правосуддя.

Критеріями релевантного застосування практики ЄСПЛ пропонується вважати:
відповідність юридичних обставин справи, порушення однієї і тієї ж норми ЄКПЛ;
схожість фактичних обставин справи;
схожість правових систем України та держави, щодо якої винесене рішення;
відсутність перешкод застосування правової позиції ЄСПЛ при ухваленні судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буткевич О.В. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf.
2. Гінзбург М.Д., Дунаєвський Л.М., Требульова І.О. та ін. Тлумачний словник з інтелектуальної власності. Основні терміни: понад 2000 термінів. Харків, 1999. 560 с.
3. Digital – словник. URL: <https://ukrainiandigital.com/category/dictionary>.
4. Бабанли Р., Пушкар П. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. *Судово-юридична газета*. 2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi>.
5. Лисак А.А. Проблеми застосування національними судами практики ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права у кримінально-правовому аспекті. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 263–270.
6. Янчук А.А. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права при вирішенні сімейних спорів. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 4. С. 22–27.
7. Адашис Л., Левдик А. Особливості застосування судами України практики ЄСПЛ в контексті захисту права на справедливий судовий розгляд і права на ефективний засіб юридичного захисту. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 149–154.
8. Сердюк О.В. Практика Європейського суду з прав людини в українських судах: прикладні аспекти. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11880/1/Serdyk.pdf>.
9. Шумило М. Правові висновки касаційного суду: inter praeteritum et futurum. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 47–54.
10. Застосування практики ЄСПЛ в національній судовій практиці: доповідь. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/ESPL_vebinar_30_04_2020.pdf.
11. Буроменський М.В., Сердюк О.В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Київ, 2018. 60 с.
12. Євграфов П., Тихий В. Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 82–85.
13. Селіванов А. О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 7. С. 2–6.
14. Гаврилюк О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–238.
15. Nalyvaiko, L., Pryputen, D., Verba, I., Lebedieva, Yu., & Chepik-Trehubenko, O. (2023). The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe, 2 (19)*, 206–219.
16. Наливайко Л.Р. Захист прав і свобод в світлі положень Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. С. 343–345.
17. Наливайко Л.Р. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя судами загальної юрисдикції: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 77–79.